

קדושים*

[נאכמער: באמת, האָבן דאָך אַלע עבירות אַ שייכות צו ע"ז, ווי דער אַלטער רבי איז מבאר בארוכה אין תניא' אַז „לא יהי' לך" איז „כולל כל שסי' מצות לית" — ווייל' דורך יעדער עבירה וואָס מ'איז עובר אויפן רצון העליון ווערט מען בשעת מעשה' אַפגעריסן פון אלקות אַזוי ווי דורכן חטא פון ע"ז —

און וויבאלד אַז צוזאַמען דערמיט, וואָס דאָס (די שייכות צו ע"ז) איז אַ צד-השוה ביי אַלע עבירות, געפינט מען דאָך אַז די חז"ל האָבן אויסגעטיילט באַ-שטימטע חטאים אינעם סוג פון „כאילו עובד ע"ז"¹⁰, איז דאָך דאָס גופא אַ באַ-ווייז אַז אַט די עבירות האָבן אַן ענין מיוחד אין זייער שייכות צו ע"ז].

דאַרף מען פאַרשטיין: וואָס איז דאָ אין גניבה, וואָס איז פון די מצוות שבין אדם לחבירו, וואָס איז ענליך צו ע"ז?¹¹

(7) סי' ואילך.

(8) שם פכ"ד-כה.

(9) ועיי' אגה"ת סי'.

(10) ואולי י"ל שזהו דיוק אדה"ז באגה"ת ספ"ז שעבירות אלו, הן ממש כע"ז. וראה תניא ספכ"ב שמבאר במיוחד ולכן אמרו רז"ל שגסות הרוח שקולה כע"ז ממש כ"י (אלא ששם מבאר שנקודה זו שישנה בכל העבירות מודגשת וכוללת ביותר בגסה"ר). וראה אגה"ת סכ"ה (קלח, ב) ביאור מרז"ל כל הכועס כאילו עובד עכ"ם.

(11) מ"ש שם במ"ש שמחות, כל הגונב הרי זה שוטר דמים' מובן בפשטות, דהרי נוטל חיי גפשו (ראה תניא פל"ז — מח, ב). וראה לקמן הערה 44. וראה הגירסא והביאור דמרז"ל הנ"ל בחדאג מהר"ל לסוף סנהדרין.

(*) וראה בגזילה — ב"ק קט"ז, א. רמב"ם הל' גזילה פ"א ה"ג. שו"ע ח"מ טשנ"ט סי' נח בלקושי קדושים תשמ"ט.

א. אין דעם אונטערשייד צווישן דער אזהרה „לא תגנובו" — בפרשתנו¹ — און דער אזהרה „לא תגנוב" אין עשה"ז², זאגט די גמרא³ (און רש"י ברענגט עס דא אַראָפּ) אַז בפרשתנו רעדט זיך וועגן גונב ממון⁴ און דער „לא תגנוב" פון עשה"ז רעדט וועגן גונב נפשות.

בנוגע דעם איסור גניבת ממון זאגן רז"ל⁵, „כל הגונב" איז „כאילו עובד עבודת כוכבים".

דאָס וואָס רז"ל זאגן וועגן געוויסע עבירות אַז דער וואָס איז עובר אויף זיי איז „כאילו עובד עבודת כוכבים" (וכי"ב), איז מובן, וויסענדיק הדיק בתכלית פון לשון רז"ל, אַז דערמיט ווערט ניט נאָר געמיינט אַרויסצו-ברענגען דעם חומר פון דער עבירה — אַז זי איז אַזוי האַרב ווי די עבירה הכי חמורה, (וואָס איז „עובד עבודת כוכבים"), נאָר די עצם עבירה האָט אין זיך אַן ענלעכקייט צו ע"ז.

(*) וסיום מס' סנהדרין.

(1) יט, יא.

(2) יתרו כ, יג.

(3) סנהדרין סו, א. מכילתא יתרו שם.

(4) ברמב"ם ריש הל' גניבה (בדפוסים שלנו) הביא הכתוב „לא תגנובו". אבל בחינוך מצוה רכז מעתיק ל' הרמב"ם „לא תגנובו". וכ"כ הרמב"ם בסהמ"צ מל"ת רמד ובמגן המצות בראש ספר הדי „לא תגנובו". וכ"ה בטושי"ע ח"מ סי' שמח ס"ב (וראה רמב"ם רפ"ט שם). ובשו"ע אדה"ז הל' גזילה וגניבה סוסי"ב, בכל תגנובו ואכ"מ.

(5) מס' שמחות פ"ב ה"א.

(6) ליקוט כ"כ מרז"ל אלו — ראה תריש ח"ט מילואים ע' שא.

בידך מאומה גוי' למען ישוב ה' מחרון אפוי שטייט בסיום הפרשה וועגן עיר הנדחת —

איז די שאלה: וואס מיינט די משנה „כל זמן שהרשעים בעולם“? דאס קען ניט מיינען די אנשי עיר הנדחת, ווארום די ווערטער „ולא ידבק גוי“ שטייען אין פסוק נאך די ווערטער „הכה תכה את יושבי העיר“¹⁶, ד.ה. ס'רעדט זיך שוין נאכדעם ווי מ'האט מעניש געווען די אנשי עיר הנדחת און זיי זיינען שוין ניטא בעולם; און אין דעם באשטייט די שאלה פון דער גמרא „מאן רשעים“: וועגן וועלכע רשעים רעדט זיך דא בשייכות צו עיר הנדחת?

און אויף דעם ענטפערט רב יוסף: „גנבי“, די וואס האבן געגנבעט פון חרם — פון שלל פון עיר הנדחת, וואס דאס לערנט מען אפ פון פסוק „ולא ידבק בידך מאומה מן החרם למען ישוב ה' מחרון אפוי“, אז כל זמן ס'זיינען דא די רשעים וואס האבן גענומען פון חרם, איז פאראן „חרון אף בעולם“.

עס איז אבער ניט פארשטאנדיק: פארוואס זאגט רב יוסף דעם לשון „גנבי“ — די הדגשת הרשעות איז דאך דא ניט אינעם חטא פון גניבה (סתם), נאר אין דעם וואס זיי האבן גענומען פון חרם עיר הנדחת — האט ער דאך גע-דארפט זאגן אזא לשון וואס איז מדגיש דעם עיקר חטא, ווי לדוגמא: „אלה שלקחו מן החרם“, אדער ע"ד לשון הפסוק „ידבק בידך מן החרם“¹⁷?

ב. וועט מען דאס פארשטיין, ע"פ הביאור פון אן ענין אין סיום מס' סנהד-רין¹², וואו מען געפינט א חומר מיוחד ביי גניבה. די גמרא שטעלט זיך דארט אויף דעם וואס עס שטייט אין דער משנה „ולא ידבק בידך מאומה מן החרם“¹³, שכל זמן שהרשעים בעולם חרון אף בעולם אבדו רשעים מן העולם נסתלק חרון אף מן העולם, און די גמרא זאגט אויף דעם: „מאן רשעים אמר רב יוסף גנבי“.

איז דא ניט פארשטאנדיק — סיי אין דער קשיא פון דער גמרא סיי אין רב יוסף'ס תירוץ: (א) וואס פרעגט די גמרא אין סיום פון מס' סנהדרין „מאן רשעים“ נאכדעם ווי דער ווארט „רשע“ איז שוין דא בתנ"ך (כו"כ פעמים) און איז אן ענין עקרי בהשקו"ט פון די פריערדיקע פרקים אין דער מסכת? (ב) וואס איז דער ענטפער אז רשעים מיינט „גנבי“ — יעדער וואס איז עובר אויף א ל"ת ווערט דאך אנגערופן רשע (און איז פסול לעדות, ווי מ'האט שוין פריער גע-לערנט¹⁴)?

זיינען מפרשים¹⁵ מבאר: היות אז דער סיום המשנה קומט בהמשך צו דעם וואס רעדט זיך פריער בנוגע עיר הנדחת, און אויך דער פסוק „ולא ידבק

(12) לפי הסדר שנדפסו בבבלי, וכ"ה דעת רש"י (ראה פרש"י ר"פ חלק. חכמת שלמה שם). מאירי, כלבו סו"ס מ', משא"כ לפי הסדר שבמשניות ובירושלמי הוא פרק י"ד ופרק הנחנין הוא פ"א. וכ"ה דעת הרמב"ם בפיה"מ (ראה בכ"ז תויר"ט, מלאכת שלמה ר"פ חלק).

(13) ראה יג, יח.

(14) סנהדרין כז, א. וגם בעובר על מ"ע (וגם באיסור דרבנן) מקרי רשע — ראה תניא פ"א. לקמן הערה 42.

(15) ראה יד רמ"ה כאן. תו"ח (הובא בעץ יוסף לע"י). באר שבע כאן. ביאור הרי"ף לע"י. שאילת יעבץ ח"א סי' עט.

(16) ראה שם, טז.

(17) ודוחק לומר שההדגשה בנזיד היא. גונב את החרם, עפ"מש"כ במס' שמחות (פ"ב סה"ט) דהגונב את המכס ואת החרם כאילו עו"ץ כר (ראה מהר"ץ חיות כאן, כ"ז: א) אי"ז שייך להמדובר במשנה בעיר הנדחת דוקא ולהכתוב „ולא ידבק

מר²³ בבוא רשע בא גם בוז ועם קלון חרפה רשע אבד מן העולם טובה באה לעולם שנאמר²⁴ ובאבוד רשעים רנה; און איז מסיים „צדיק בא לעולם טובה באה לעולם שנאמר²⁵ זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידינו“.

דאס וואס די ברייתא איז דא מער מאריך ווי די משנה, איז מובן: די משניות האט רבי מסדר געווען (ווי דער רמב"ם שרייבט²⁶) „קוצר מל“, „דבר קצר וכולל ענינים רבים“; אבער אין שפעטערדיקן דור, ווען נתמעטו המוחין האט מען זיך גענויטיקט אין דעם אופן ווי די ענינים זיינען אויסגעשטעלט אין די ברייתות — מיט מער אריכות ופרטים, ראיות פון כתובים וכו', ווי מ'געפינט עס כמ"פ בש"ס, אָז די זעלבע ענינים וואס שטייען אין דער משנה בקיצור קומען זיי אין דער ברייתא באריכות ובפרטיות.

וואס ס'איז דא גיט פארשטאנדיק איז דער פארקערטער שינוי צווישן דער משנה און דער ברייתא: דער לשון המשנה איז „חרון אף“, און די ברייתא איז מקצר און זאגט „חרון“ (סתם) —

עבירות שאו נעשה רשע ובמילא בא רשע בעולם, וכמבואר לקמן בפנים.

גם י"ל, לכאורה, ע"פ משנ' זורו רשעים מרחם (תהלים נח, ד) וכפי' רז"ל (יומא פג, א); וראה ג"כ רות רבה (עה"פ ג, יג). ועד"ז היא גירסת תורה שובו חגיגה טו, א — בירושלמי בלוישע אחר שהריחה אמו כשהיתה מעוברת והוכרחה לאכול מאותו המין (מתקרבות ע"ז) שזה גרם שיצא לתרבות רעה. וראה ראב"ע למשלי יח, ג. ענף יוסף לע"י כאן מהשפת אמת,

אבל עפ"י צריך לפרש „חרון בא לעולם“ — רק ככח ולא בפועל.

(23) משלי יח, ג.

(24) שם יא, י.

(25) בראשית ה, כט.

(26) בהקדמתו לפיה"מ (ד"ה אחר כן ראה להסתפק).

— נאכמער: בנוגע צו גניבה מן החרם — פון איסורי הנאה, איז דאך דא א גאנצע שקו"ט, אויב עס איז דא אין דעם דער גדר פון גניבה¹⁸. און הגם אָז מ'געפינט דעם לשון „גונב את החרם“¹⁹, און אזוי שטייט אויך אין פסוק בנוגע צו עכן: „וגם גנבו“²⁰; מיינט עס נאר, אָז דער לשון גניבה קען זיך לייגן אויך אויף חרם²¹ — אבער אין ר' יוסף'ס ענטפער דארף דאך ארויסגעבראכט ווערן (ניט דער פרט פון גניבה, נאר) דער ענין פון חרם — איז פארוואס זאגט ער „גנבי“ (און דערמאנט אינ' גאנצן ניט וועגן חרם)?

ג. דער ענין וועט זיין פארשטאנ' דיק דורך מבאר זיין איינעם פון די שינויים אין די לשונות פון דער משנה און דער ברייתא בסיום המסכת:

אין דער ברייתא שטייט: „ת"ר רשע בא לעולם“²² חרון בא לעולם שנא-

כידך מאומה' שבהמשך לזה, (ב) הו"ל לר"י להדגיש העיקר (כפנים) „גונב את החרם“ וכיו"ב.

(18) ראה כריתות כד, א (בשור הנסקל). רשב"א נדרים פה, א. ובר"ן שם (בשם הרשב"א). אבל ראה

שריע אדה"י ס"י תלה קריא סק"ב. שו"ע שםחות שבהערה 17.

(20) יהושע ז, יא. ראה בזה יד רמ"ה (ועד"ז בשושים לדוד. הובא ב„ליקוטים“ שבמשניות כאן). אבל מרדכי (ועד"ז) בני"ך שם משמע שכוונת הכתוב להדגיש שלא לקחו בפרהסיא כ"א בהסתר.

(21) אבל לכא"ר אינו מתאים להכניסים ע"ז בסוג „גנבי“, וראה יד רמ"ה כאן: וה"ה בבני אדם שנהנין מן החרם דמקרי גנבי כ"י.

(22) הל' „רשע בא לעולם“ — אף שצדיק ורשע לא קאמר (נדה טז, ב) י"ל, שהכוונה מעת שעובר

(*) ועפ"ז גם מובן ששקשה לפרש (כביד רמ"ה כאן) שהרשעים הוא רק מצד „גנבי“, ומצד זה מביא „חרון אף“, ועפ"י שם שמוחות שהובא בתחילת השיחה, ועד"ז מ"ש בתדא"ג מהר"ל כאן. ובשאלת יעב"ץ שם וראה עיון יעקב כאן.

וועגן רשע פון חטא ע"ז (ובפרט אז מ'האט שוין מסלק געווען דעם יצר הרע פון ע"ז³¹), נאָר וועגן רשעים בכלל, ניט פון אַזאַ סוג וואָס לא שכיחא כלל (ווי חטא ע"ז, ובפרט — עהנ"ד) און דער-פאַר הויבט אָן די ברייתא מיטן לשון „רשע בא לעולם” — סתם א רשע וואָס איז עובר אויף עבירות (אָבער ניט אויפן חטא ע"ז) — ובמילא איז אויך רעכט דער לשון אין אויספיר „חרון (סתם) בא לעולם”, ניט דערמאָנענדיק דעם וואָרט „אף”, וואָס קומט בשייכות צו ע"ז, כנ"ל, אין דער משנה³¹.

ס'איז אָבער דאָ אַ תוכן משותף אין דער משנה און דער ברייתא: די משנה זאָגט אַז „כל זמן שהרשעים בעולם חרון אף בעולם”, אַזוי אויך אין דער ברייתא איז דער מכוון פון „רשע בא לעולם חרון בא לעולם” (דער „חרון” קומט געמיינזאַם מיט „רשע”), אַז כל זמן ס'איז דאָ „רשע” איז דאָ „חרון” — ביז דער צייט ווען „רשע אבד מן העולם”.

לפ"ז אָבער שטעלט זיך די שאלה: בשלמא אין דער משנה איז מובן פאַר-וואָס ס'איז דאָ „חרון אף” בעולם, כל זמן שהרשעים בעולם, ווייל דאָ רעדט זיך בשייכות צו ע"ז און כל זמן ס'איז דאָ אַ מציאות פון ע"ז („חרם”) איז אויך פאַראַן „חרון אף” (און ווי ס'שטייט אין ספרי³²: „כל זמן שע"ז בעולם חרון אף

דממ"נ: אויב די ברייתא זאָגט עס בהמשך צו דער משנה האָט אויך די ברייתא געדאַרפֿט זאָגן דעם לשון „חרון אף”; און אויב דאָס איז בקשר צום פסוק וואָס ווערט נאָכדעם געבראַכט אין דער ברייתא — ווערט דאָך אין דעם פסוק ניט דערמאָנט דער ענין פון „חרון”²⁷, און דער אויספיר פון „רשע בא לעולם” האָט געדאַרפֿט זיין „רעה”²⁸ באה לעולם — בניגוד צום לשון וואָס שטייט ווען „רשע אבד מן העולם טובה באה לעולם”?

ד. דער ביאור בזה:

עס איז דאָ אַן אונטערשייד אין תוכן צווישן דער משנה און דער ברייתא: די משנה רעדט וועגן עיר הנדחת, און אַזוי אויך בסיום המשנה, ולא ידבק בידך מאומה מן החרם²⁹, שכל זמן שהרשעים בעולם חרון אף בעולם, ווערט דערמיט געמיינט דער חטא פון עיר הנדחת, דער חטא הכי חמור — ע"ז. און דערפאַר זאָגט די משנה דעם לשון „חרון אף בעולם”, ווייל דער ביטוי „(חרון) אף” געפינט מען דווקא בשייכות צו ע"ז (ווי דער רמב"ם זאָגט³⁰).

אין דער ברייתא אָבער רעדט זיך ניט

(27) בתוספתא סוטה פ"י ה"א הוא באריכות יותר. וליתא שם „חרון בא לעולם” אלא „פורעניות באה כר”, ובהמשך לזה א"י שם „ואומר למען ישוב ה' מחרון אפו וגר כל זמן שהרשעים בעולם חרון אף בעולם אבדו רשעים כר” (כל' המשנה שלפנינו). וראה לקמן הערה 31.

(28) ראה גירסא זו בדק"ס.

(29) כ"ה במשנה שלפנינו. ובכמה דפוסים וכ"ה בירושלמי — הובא במשנה גם המשך הכתוב: למען ישוב ה' מחרון אפו גר — ראה שינוי נוסחאות למשניות. דק"ס כאן.

(30) מר"ג ח"א פלוי. וראה מפרשי מר"ג שם. ובכל אופן מובן כאן, שהרי הפרשה מדברת בעיר הנדחת, חטא ע"ז.

(31) יומא טז, ב.

(32) וזה שבתוספתא הובא הלשון „חרון אף” כבמשנה (ראה לעיל הערה 27), י"ל לפי שמדובר שם בכל סוגי רשעים, ובפרט החמור — ע"ז. בסגנון אחר: תוספתא זו כוללת בחוכה את המשנה כדמוכח מלשונה וכדמשמע גם מהאריכות בתוספתא. משא"כ הברייתא שבסנהדרין שהיא בקיצור (וברשע סתם), היא המשך והוספה על המשנה דקא"ב „חרון אף” דע"ז.

(32) ראה יד, יח. הובא גם בפרשי עה"פ.

און אויף דעם זאגט ר' יוסף „גנבי“ — די משנה מיינט די רשעים וואס זייער פארבונד־קייט מיט ע"ז איז דורך גניבה (פון שלל של עיר הנדחת): און וויבאלד ס'איז אינעם אופן פון גניבה, דערפאר איז „כל זמן שהרשעים בעולם — חרון אף בעולם“, ווערט נמשך דער „חרון אף“ אפילו ווען דער חרם איז שוין פאר־ברענט געווארן און עבר מן העולם.³⁴

ו. די הסברה אין דעם: דער איסור גניבה (אדער גזילה) האט אין זיך א חומר מיוחד דערמיט וואס עס איז א פעולה נמשכת, יעדער רגע וואס מ'קערט ניט אום די גניבה (וגזילה) איז מען עובר אויף „לא תגנובו“ (און „לא תגזול“).

דערמיט איז דער ראגאטשאווער³⁵ מבאר, דאס וואס דער רמב"ם³⁶ רעכנט די לאווין פון „לא תגזול“ און „לא תגנובו“ אין דעם כלל פון „לאו שניתן לתשלומין“ און ניט אין דעם כלל פון „לאו שניתן לעשה“: בא א לאו הניתק לעשה איז מען עובר אויפן לאו נאר בשעת מעשה העבירה, ובמילא אז די תורה האט געגעבן אן עשה צו מנתק זיין און מתקן זיין דעם לאו, מוז מען

בעולם“: אבער פארוואס זאל ביי אן־דערע חטאים פון „רשע (סתם) בא לעולם“ פארבלייבן (און נמשך ווערן) דער „חרון“ אויך נאך דער מעשה העבירה, ווען פעולת החטא איז שוין מער ניטא במציאות?³³

ה. איז דער ביאור אין דעם: פון דעם וואס די משנה איז מדייק און זאגט „כל זמן שהרשעים בעולם וכו'“ — און ניט ווי עס שטייט אין ספרי: „כל זמן שע"ז בעולם וכו'“ — איז מוכח, אז לויט די משנה איז דער „חרון אף“ ניט (נאר) צוליב דעם וואס ס'איז נאך פאראן (א) מציאות פון ע"ז („חרם“) בעולם, נאר צוליב די רשעים וואס האבן עובר געווען אויף דעם חטא השייך לע"ז, וואס האבן עובר געווען אויף „ולא ידבק בידך מאומה מן החרם“³⁴ — אפילו ווען די חפצא פון חרם איז שוין ניטא במציאות.

אויף דעם פרעגט די גמרא: „מאן רשעים“; וואס פאר א סוג רשעים מיינט מען דא, וועלכע רשעות איז עס, וואס איז ממשיך דא דעם „חרון אף“ פון ע"ז אויך נאכדעם ווי די ע"ז איז שוין ניטא?

33) לכאורה ה"א אפ"ל שגם בזה חילוק בין המשנה להבירייתא: במשנה „כל זמן שהרשעים בעולם חרון אף בעולם אבדו רשעים כו'“, והיינו שישנו כל זמן זה בעולם, ובבירייתא איתא (לא) „כל זמן“, כ"א: הרגע אשר „רשע בא לעולם“, ולא נמשך החרון לאחר הזמן שבא —

אבל פשוט שאינו. וטעם שינוי הלשון — בהמשנה שמדובר בחרון אף של עיר הנדחת שהי' לפני' אומר „כל זמן כו' חרון אף בעולם“, והיינו שהחרון אף שהי' מקודם נשאר, ובבירייתא מדובר בחרון אף שבא בבוה הרשע. אבל פשוט שגם בבירייתא הכוונה שהחרון ישנו כ"ז שהרשע בעולם.

34) ראה רמב"ם הל' ע"ז פ"ד ה"ז. סהמ"צ מל"ת כד. חינוך מצוה תסו.

34) בבאר שבע כ' שהוקשה לר' יוסף לשון המשנה „כל זמן שהרשעים בעולם“ ולא בכספרי „כל זמן שע"ז כו'“. וע"ז מתרץ ר' יוסף „גנבי“ — החומדים ליקח מן שלל העיר וגורמין שישאר בעולם שלל העיר עובד ע"א כו' ע"י.ש. אבל א) קשה (כנ"ל בפנים סיב) שלא הול"ל „גנבי“, דמאי נפק"מ באיזה אופן לקחור. ב) לפ"ז גם במשנה הטעם להחרון אף הוא מצד ע"ז בעולם אלא שהרשעים גורמין שישאר, וא"כ העיקר חסר בלשון המשנה.

35) צפעינ' הל' תרומות (בהשמות) נב, ג. השלמה ע' 63. הרבא במפנע"צ פ"ה סל"ד. פ"ג ס"ז. ושינ'.

36) הל' סנה' פ"ח ה"ב.

וואָרם מ'געפינט דאָך נישט אַז דאָס איז נאָר ביז מ'פאַרברענט דעם חרם.

און וויבאַלד די רשעות איז אַ פעולה נמשכת פון גניבת החרם פון עיר הנדחת — ע"ז — איז „כל זמן שהרשעים בעולם“, זיי האָבן נאָך נישט תשובה געטאָן אויף דער גניבת ע"ז, איז אויך דער „חרון אף“ פון ע"ז נמשך בעולם.

ח. און דאָס גיט אויך אַ הסברה אין דברי הברייתא „רשע בא לעולם חרון בא לעולם“, אויך נאָך דעם עובר זיין די עבירה:

וויבאַלד די משנה רעדט דאָ נישט וועגן אַן אופן ווען די מציאות פון ע"ז איז פאַראַן בעולם, נאָר וועגן המשך פון דער עבירה מצד דעם גברא וואָס האָט עובר געווען אויפן חטא פון גניבה:

ובמילא קען מען אַט די נקודה געפינען אויך ביי אַנדערע עבירות, אויך אפילו ביי די וואָס די מעשה העבירה איז נישט קיין פעולה נמשכת: בשעת אַ איד טוט אַן עבירה לייגט זיך גלייך אויף אים³⁹ די מצוה וחיוב צו טאָן תשובה אויף דער עבירה⁴⁰ — און כל זמן ער

נמשכת הוא בנדון שהגזילה והגניבה הוי בעין. אבל י"ל שזה רק לגבי החפצא הנגזל כו' דגזולו בכל שעה, אבל לגבי הגברא שעובר על איסור גזילה וגניבה הוא דבר הנמשך גם אם לא הוי בעין, כיו שלא שילם.

(39) ראה יומא (פו, א) עבר על מ"ע ושב כו' מוחלין לו כו' הרי מפורש דכל זמן שאינו שב לא נמחל לו וחסר כפרה וכו'. ובפרט ע"פ הכי באגה"ת דהאר"י נעדר וכו', ועד"ז במל"ת וכו' עיי"ש.

(40) וכמשנ"ת (לקו"ש נשא תשנ"ו חידושים וביאורים בש"ס סי"ח. נדפס גם בלקריב לתניא ח"ב ע' מ ואילך) שדעת הרמב"ם ואדמו"ר הא שהתשובה היא מצוה חיובית, ולא כמש"כ במנ"ח (מצוה שסד) בדעת הרמב"ם.

ולפענ"ד (מהכרח שיש דיומא הגיל, מפשט כמה פסוקים, מסברא) דגם החולקין ע"ז — הוא רק כזה שאין נמנית במנין המצות (כ"א הוידיי שלה, ועד"ז

זאָגן אַז דער תיקון איז חל למפרע אויף דער מעשה העבירה; אָבער ביי גניבה וגזילה איז מען עובר אויפן לאו כל זמן ער האָט נישט באַצאָלט, יעדער רגע פון זמן הפעולה אָן, און נאָכדעם — ס'איז אַ „פעולה נמשכת“, ובמילא בשעת ער קערט אום (די גניבה וגזילה) איז דאָס נאָר אַ „לאו שניתן לתשלומין“ — בהוה, ער זאָל מכאן ולהבא נישט עובר זיין (סיועטרט נפסק די פעולה נמשכת), דאָס איז אָבער נישט מתקן דעם לאו בעבר י"י.

ז. עפ"ז איז פאַרשטאַנדיק דער חידוש בנדר"ד: וויבאַלד אַז גניבה איז אַ פעולה נמשכת, ער איז יעדער רגע עובר אויף „לא תגנוב“ כל זמן ס'נישט געווען די „תשלומין“, קומט דאָך אויס, אַז אויך ווען דער חרם פון עיה"נ איז שוין נישטאָ — איז נאָך אַלץ נמשך ביי די „גנב"י די רשעות פון פעולת הגניבה³⁸,

(37) וצ"ע איך מתאים ביאורו עם מ"ש הרמב"ם ריש הל' גזלה ואבידה: „אין לוקין על לאו זה (דגזילה) שהרי הכתוב נחקו לעשה . . . זו מ"ע ואפילו שרף הגזילה אינו לוקה שהיה חייב לשלם דמי וכל לאו שניתן לתשלומין אין לוקין עליו, (וכי' מסהמ"צ מל"ת רמה"י), וראה שקו"ט באחרונים בדעת הרמב"ם באנציקלופדיה תלמודית ערך גזל. ושו"י ואכ"מ.

(38) בצפנ"ץ שם משמע (ובפרט מ"ש במהד"ת עד, ד הובא במפנ"ץ פ"ה סליג) דזה דהוי פעולה

(*) וזה שבהל' סנהדרין לא חילק הרמב"ם בלאו דלא תגזול אם הוי בעין או לא — י"ל שסמך על מ"ש בהל' גזלה ואבידה שולפניו (ראה יד מלאכי כללי הרמב"ם אות ו). וזה שגם בפיה"מ מכות פ"ג מ"א כ' בחלק השני „לאו שניתן לתשלומין אין לוקין עליו . . . לא תגנוב . . . ולא תגזול“ ולא חילק בזה אם הוי בעין כו', הרי מסיים שם „שמי שעבר נול לאו זה הוא חייב בתשלומי ממוך“.

(**) בסהמ"צ שולפנינו: ואפילו בטל את העשה אינו לוקה לפי שהוא לאו ניתן לעשה לתשלומין, אבל בכתי' הערבי הוא: „לאו שניתן לתשלומין“ — ראה ספהמ"צ הוצאת העליר וקאפאח.

עבירות: כשם ווי מען געפינט ביי ע"ז, אז אפילו נאך די מעשה החטא, איז עס נאך אלץ גורם „חרון אף בעולם“, ובלשון הספרי „כל זמן שע"ז בעולם חרון אף בעולם“, ד.ה. אז כל זמן ס'איז דא די מציאות פון ע"ז בעולם, ווערט כסדר נמשך חרון אף בעולם, אזוי אויך ביים חטא פון גניבה, וויבאלד ס'איז א פעולה נמשכת איז כל זמן דער גנב טוט ניט תשובה אויף דעם, איז ער כסדר ממשיך חרונו של הקב"ה בעולם.

משא"כ ביי אנדערע עבירות, כאטש אויך דורך זיי איז דא חרון בעולם (און אויך זיי האבן א שייכות און ענליכקייט צו דעם חטא ע"ז), איז אבער דער המשך החרון ניט מצד דער עבירה גופא, נאר דערפאר וואס ער האלט זיך אפ פון מקיים זיין מצות התשובה, און ניט ווי ביי גניבה, וואס די עבירה פון גניבה גופא איז א פעולה נמשכת כנ"ל.

י"ד. עס בלייבט נאך אבער ניט פארשטאנדיק: (א) פארוואס זאגט רב יוסף „גנבי“ נישט „גזלני“, אדער „גנבי וגזלני“ — דער גדר פון פעולה נמשכת איז דאך דא סיי בא גניבה און סיי ביי גזילה? (ב) וואס די ברייתא זאגט „חרון בא לעולם“ און ניט „רעה באה לעולם“, וואס איז דער היפך פון „טובה באה לעולם“ וואס ער זאגט ביי „צדיק בא לעולם“? (ג) „חרון“ איז דאך הארבער פון סתם „רעה“ — פארוואס זאלן די עבירות גורם זיין ניט נאר „רעה“, נאר נאכמער — „חרון“?

האט ניט תשובה געטאן איז ער יעדער רגע עובר אויף דער מצות התשובה.⁴¹

און דעריבער זאגט די ברייתא „רשע בא לעולם חרון בא לעולם“ אז כל זמן ער הייסט נאך „רשע“⁴² (בא לעולם) — ביז ער טוט תשובה — איז אלעמאל „חרון (בא לעולם)“; און די ברייתא איז ניט מפרט אן עבירה פרטית, מיינט עס די רשעות פון יעדער עבירה — אז כל זמן עס ציט זיך דער העדר הקיום פון מצות התשובה ציט זיך אויך דער „חרון“, אין אן אופן תמיד.⁴³

ט. לויטן הסבר הנ"ל איז אויך מובן וואס דער חטא פון גניבה איז בדומה צום חטא פון ע"ז מער ווי אנדערע

בח"ת ותפלה — הדיבור) — כמשנ"ת בארוכה שם — אבל מחויב בתשובה לכ"ע — כפשט הלשון בקראי דתורה דנביאים ודכתיובים, אלא שבכמה מהאחרונים לא פירשו כן. ואכ"מ.

(41) ראה מניח שם דאם תאמר דתשובה היא מצוה חיובית נמצא דכ"ז שלא עשה תשובה עובר בכל רגע ורגע על מצוה של תשובה.

(42) ראה שבויעות (יב, ב). זכחים (ו, ב). הא"י עשה ה' א' דלא עבד תשובה וזכר רשעים תועבה. וראה תניא פ"א. ט"א לר"ה כט, א. וראה ליקוט פירושם לתניא פ"א ע' לב.

(43) עפ"י יובן מה שפרש"י בסיום המס'. צדיק בא לעולם — פסקה הרעה שנאמר זה ינחמנו. דלמאורה: (א) בגמרא איתא יתירה מזה — טובה באה לעולם. (ב) למה מעתיק גם הכתוב, זה ינחמנו המובא בגמ' (ג) משמיט סיום הכתוב המובא בגמרא. והביאור: מכיוון שכונת הברייתא, רשע בא לעולם חרון בא לעולם, שהיא פעולה נמשכת, ולאח"ז ממשיך, צדיק בא לעולם, הרי אינו מספיק שטובה באה לעולם, דהרי ישנה הרעה שנמשכת מצד פעולת הרשע, ולכן מפרש רש"י שפסקה הרעה, היינו שלא רק שטובה באה לעולם אלא שגם שפסקה הרעה, והכרחו הוא ממש, זה ינחמנו, שפי

וגם ע"ד הפשט — פשוטו של מקרא (פרש"י עה"פ) — יניח ממנו (פסטיק).

(44) עפ"י יש להוסיף ביאור במ"ש במס' שמחות שם, שופך דמים (ראה לעיל הערה 11), כי גם שפיכת דמים הוא דבר נמשך, דהחטא נמשך לעולם (צפצ"נ מכות ה, ב. ועוד). ובגדול זה שנוטל חיי נפשו הוא נמשך תמיד עד שמשלם לו.

איז במילא מובן וואס די ברייתא זאגט צוליב דער עבירה פון „רשע בא“ קומט דער עונש פון „חרון“, ווייל דאס איז מדה כנגד מדה — און ווי דער גע-בראכטער פסוק איז עס מדגיש: „בבוא רשע בא גם בו ועם קלון חרפה“ — ווי-באלד אָ דורכן חטא איז ער מבזה „עין שלמטה“, קומט דערפאר דער חרון בעולם — א תוצאה פון בוז וכו' ⁴⁹.

און אויך נאך דעם ווי די עבירה איז שוין אפגעטאן געווארן, איז נאך אלץ פאראן דער חרון, כל זמן ס'איז דא „רשע“ — ווייל כל זמן ער האט גיט תשובה געטאן בלייבט נאך אלץ די סיבה פון „חרון“: ער איז נאך אלץ אין דעם זעלבן מצב פון „עשה עין של מטה כאילו אינה רואה“.

יא. ס'איז ידוע ⁵⁰ אז דער סיום פון יעדער מסכתא האט א קשר ושייכות צו התחלת המס' (און אויך מיט דעם נאמען פון כללות המס'), וואס דערפאר פאר-בינדט מען — אין א הדרן — דעם סיום המס' מיט איר התחלה.

אזוי איז אויך בענינינו ⁵¹: אין דער ערשטער משנה (ווי דאס איז אויס-געשטעלט אין די משניות שבגמרא ⁵²) ווערן מבואר די פרטי דינים פון ב"ד און סנהדרין, אנהויבענדיק פון „דיני

וועט דאס זיין מובן ע"פ דברי הגמרא ⁴⁵: „שאלו תלמידיו את ר"י בן זכאי מפני מה החמירה תורה בגנב יותר מגזול אמר להן זה השוה כבוד עבד לכבוד קונו וזה לא השוה כבוד עבד לכבוד קונו כביכול עשה עין של מטה כאילו אינה רואה ואוון של מטה כאילו אינה שומעת שנאמר . . עזב ה' את הארץ“ ⁴⁶.

די הסברה איז מוסיף טעם אין דעם וואס רב יוסף ענטפערט, אז מיט „רשעים“ וואס בריינגען „חרון אף“ מיינט די משנה „גנבי“ (סתם, גיט דער-מאנענדיק אז ס'רעדט זיך וועגן „חרם“), ווארום דער עצם החטא פון גניבה איז כעין ע"ז: אויך דער גנב האלט כאילו „עזב ה' את הארץ ואין ה' רואה“ — און דעריבער קומט אויך דורך „גנבי“ (א מעין פון) „חרון אף“ וואס דורך ע"ז.

און דערמיט איז אויך מבואר די ברייתא וואס זאגט, אז יעדער עבירה איז גורם „חרון בא לעולם“ (גיט נאר „רעה“), ווארום ביי יעדער עבירה איז דא, אז ענליכער יחס צו „כבוד קונו“ ווי ביי גניבה: דאס גופא וואס א מענטש דערוואגט זיך צו טאן אן עבירה איז א באווייז אז ס'דוכט זיך אים כאילו „עין של מטה אינה רואה“, און ע"ד ווי ששטייט אין פסוק ⁴⁷ „אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו“, און ווי ר"י בן זכאי האט געזאגט צו זיינע תלמידים ⁴⁸, „יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם אמרו לו תלמידיו עד כאן אמר להם ולואי תדעו כשאדם עובר עבירה אומר שלא יראני אדם“.

(45) בי"ע ע"ט, ב. וראה חדא"ג מהר"ל כאן.

(46) ראה לקוטי חט"ז ע' 265 ואל"ל. וש"נ.

(47) ירמ' כג, כד.

(48) ברכות כח, ב.

(49) ראה רש"י כאן.

(50) ראה לעיל ע' 135 שוה"ג להערה 31. לקו"ש חט"ז ע' 311-2. וש"נ.

(51) נוסף על הפשוט, שבמשנה מתחיל „דיני ממנונות בשלשה כו' . . תשלומי כפל כו'“ גאון עושין עיר הנדחת אלא ע"פ ב"ד של שבעים ואחד. (52) משא"כ במשניות שנחלק לשש משניות,

ונגוע לדינא לענין המקדש את האשה ע"מ שאני יודע לשנות — ראה שו"ע אה"ע סי' לח חלקת מחוקק סק"מ וראה לקו"ש ח"ד ע' 1175 הערה 1. ועוד.

ויל שזה שנקבע בגמרא כל דיני סנהדרין מב"ד של שלשה עד ב"ד של ע"א במשנה אחת, לרמז

דעם דין פון סנהדרין גדולה⁵⁶ — איז ווי מאַנט מען אַז זיי זאָלן קושר זיין „חבלים של ברזל במתניהם . . ולהגביר בגדיהם למעלה מארכבותיהם“? ווי פאסט אַזאָ הנהגה⁵⁷ פאַר אַזעלכע מופלגין בחכמת התורה בעלי דיעה מרובה; ובפרט נאך אַוועקגיין פון לשכת הגזית — און דאָס אַלץ צו פאַרהיטן און לערנען מיט אַ אידן וואָס געפינט זיך ערגעץ וואו אין די „עיריות ישראל“?

איז דער ביאור אויף דעם אין סיום המס': בשעת אַז ס'איז דאָ אַ „רשע בעולם“ פועלט דאָס „חרון“ פון אוי-בערשטן בעולם, און ניט נאָר בעת מעשה החטא, נאָר ס'איז אַ „פעולה נמשכת“,

ניט נאָר די תמידיות/דיקע התפשטות אין זמן, נאָר אויך אין אַן אופן פון התפשטות אין מקום! דער „חרון (איז) בא לעולם“ — דאָס רירט אַן ניט נאָר דעם עובר עבירה, נאָר דעם גאַנצן עולם כולו⁵⁸, און עס רירט אַן אַלע אידן, אויך זיי, די סנהדרין גדולה של ע"א.

ובמילא איז פאַרשטאַנדיק, אַז אויף זיי ליגט דער חוב ואחריות צו באַוואַרענען מ'זאָל מלכתחלה⁵⁹ ניט צוקומען צו אַ מצב וואָס זאָל גורם זיין אַ „חרון בא לעולם“.

ממונות בשלשה" ביו צו „סנהדרין גדולה של שבעים ואחד“. און הגם אַז יעדער ב"ד (שלש כו' כג, עא) האָט זיך זיין באַשטימטן סוג דינים וואָס ער איז דו, פונדעסטוועגן גלייכן זיי זיך אַלע אין דעם, וואָס דער כללות/דיקער תוכן און תכלית פון אַלע בתי-דין איז ניט נאָר צו דן זיין דעם חוטא און אים מעניש זיין, בכדי ובערת הרע מקרבך (צו אויס-ראַמען די מציאות פון רע וחטא) און „למען ישמעו ויראו וגו'" — נאָר צו באַ-וואַרענען אַז ס'זאָל מלכתחלה ניט זיין קיין אַרט פאַר רע וחטא.

ווי עס שטייט אין תנא דבי אליהו רבא⁶⁰, אַז די סנהדרין של שבעים ואחד האָבן אויף זיך געהאַט דעם תפקיד „לקשור חבלים של ברזל במתניהם ולהגביר בגדיהם למעלה מארכבותיהן ויחזרו בכל עיריות ישראל . . בכל מקומות ישראל וילמדו את ישראל כו". וואָס לכאורה איז דאָס תמוה:

די אנשי סנהדרין זיינען דאָך געווען „מופלגין בחכמת התורה בעלי דיעה מרובה וכו'“, און זייער אַרט איז געווען בלשכת הגזית⁶¹ — וואָס אויב זיי געפינען זיך ניט דאָרטן האָבן זיי ניט

תוכנם של סנה, שענינם שיהיו סמוכין • איש מפי איש עד משה רבינו (רמב"ם רפ"ד מהל' סנהדרין), היינו שהם המשך וענין אחד יי, וזה מרומז בזה שכל סוגי סנהדרין (מג' עד עא) הוא במשנה אחת. (53 פ"א.

(54 ראה רמב"ם הל' סנהדרין פ"ב.

(55 מדות פ"ה מ"ד. סנהדרין פו, ב (במשנה). רמב"ם שם פ"ד הי"ב.

(56 שאין יכולין לדון דיני נפשות (ע"ז ח, ב). ולדעת הרמב"ן (בהשגותיו לשהמ"צ מ"ע קנב). בטלו כל הדינים (לא רק דיני נפשות) התלוין בבית הגדול.

(57 להעיר ממרזל חלוק כו' טלית של תיח כל שאין חלוקו נראה מתחתיו טפח (כ"ב גז, ב). — ועייג' תענית כג, רע"ב. מג"א או"ח רס"ב.

(58 להעיר מרמב"ם הל' תשובה פ"ג ה"ד: „צריך כל אדם שיראה עצמו . . וכן כל העולם . . הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו כו'“.

(59 ראה פרש"י דברים א, יג (מספרי שם).

(*) דעת רבא שגם הלואות והודאות צריך סמוכין אלא כדי שלא תנועול דלת בפני לוויין תקנו שסגי בג' הדיטות (סנהדרין ג, א). וראה שוה"ג הבאה. (**) וגם על ב"ד בחז"ל ובה"ז אמרין: שליחותיהו קא עבדינן (ב"ק פד, ב. גיטין פח, ב. רמב"ם שם פ"ה ה"ח. טור חו"מ ס"א).

מצוה, ער איילט זיך אבער ניט צו טאן
דאס און איז דערוויילע באשעפטיקט אין
עניני הרשות כו' —

און דאס באווארנט די גמרא און
לערנט א אידן, אז עס טאר ניט זיין אזא
הנהגה, ווייל כל זמן ער האט ניט
תשובה געטאן איז שטענדיק דא „חרון“
בעולם, ניט נאר בשעת מעשה העבירה;
נאכמער: דאס איז ניט נאר נוגע אים
אליין, נאר צו דער גאנצער וועלט: כל
זמן ער האט ניט תשובה געטאן איז דער
חרון שולט אויף דער גאנצער וועלט.

ועד"ז דורך עשיית הטוב [וואס
„צדיק“ דא מיינט דאך ניט דוקא דער
אמיתית שם התואר פון „צדיק“, נאר
אויך צדיק בשם המושאל⁶¹], בריינגט
ער ניט נאר טובה פאר זיך, נאר פאר
דער גאנצער וועלט, און אין א אופן פון
פעולה נמשכת.

און בשעת א איד וועט זיך אין דעם
אריינטראכטן אז אין אים איז תלוי אזא
גוואלדיקער אויפטו: עס זאל מיט א רגע
פריער אוועקגיין דער „חרון“ פון דער
וועלט, און אז עס זאל מיט א רגע
פריער קומען די טובה פון הקב"ה אין
עולם, וועט דאס אים מוזן א טרייסל טאן
און אים העלפן אראפבריינגען וואס
שנעלער די החלטה טובה אין פועל
ממש און דורך דעם תיכף ומיד בריי-
גען טובה לעולם.

(משיחות יו"ד שבט ושי"פ בשלח תשל"ה)

יב. עפ"י הנ"ל קען מען מבאר זיין
נאך אן ענין: אלע עניני התורה זיינען
דאך הוראות צו יעדן אידן⁶⁰ — ובמילא
שטעלט זיך די שאלה בנדו"ד: וואס פאר
א הוראה לערנט א איד ארויס פון דעם
ענין אז „רשע בא לעולם חרון בא
לעולם. . צדיק בא לעולם טובה באה
לעולם“?

ס'איז שווער צו זאגן, אז ס'איז נאר
בכדי ארויסצולערנען דערפון דעם
חומר פון א חטא, אז אן עבירה איז גורם
חרונו של מקום; ולאידך, אז דורך
מעשים טובים איז דא טובה ושכר —
ווארום שוין אין תושב"כ, אין די ציווים
ומצות התורה, איז דאך אזוי פיל מבואר
ומודגש דעם שכר פאר מצות און דער
עונש פאר אן עבירה וכו', ביז צום
כללות'דיקן אנזאג: „אם בחקותי תלכו
גו' ונתתי גשמיכם בעתם גו' שלום בארץ
גו'“.

אבער לויטן אויבנגערעטן הסבר
קומט צו פון דעם ענין א הוראה נפלאה:
בשעת א איד פאלט דורך אין אן עבירה
ר"ל, קען ער זיך טראכטן: אוודאי דארף
איך תשובה טאן און איך וועל טאקע
תשובה טאן — אבער וואס איז דא די
איילעניש! לייגט ער אפ די תשובה אויף
א ווייטערדיקן זמן און איז דערוויילע
פארנומען מיט אנדערע ענינים (ובפרט
אויב דאס זיינען ענינים טובים):

און אזוי אויך אין צד הטוב: בשעת
איינער איז מחליט צו טאן א דבר טוב, א

(61) ראה תניא פ"א.

(60) ראה זח"ג נג, ב.

קדושים ב

ועפ"ז — וואס איז די שוועריקייט דא אין פסוק, וואס ווערט פארענטפערט מיטן מאמר „ואהבת לרעך כמוך . . זה כלל גדול בתורה“?

אויך דארף מען פארשטיין וואס רש"י איז מעתיק דעם שם בעל המאמר — ר' עקיבא — וואס רש"י טוט עס נאר דאן ווען דאס איז מוסיף אין הבנת הפירוש¹ (ווי גערעדט פיל מאל).

ב. עס איז דא אן אויסדרוק „הקוש-יא טוב והתירוצ פשוט“ — און אזוי איז דאס בענינו:

לערנענדיק דעם פסוק „ואהבת לרעך כמוך“ — אז די אהבה צו א צווייטן אידן דארף זיין „כמוך“, ווי די אהבה צו זיך אליין — שטעלט זיך גלייך א שאלה פשוטה: וואס דארף מען האבן באזונדער צווייטן² אויף גנבה, גולה, לא תקום³ וכו' וכו' (די מערסטע מצות שבין אדם לחבירו) —

ווען מ'איז מקיים די מצוה פון „ואהבת לרעך כמוך“ כדבעי, וועט מען במילא זיין אויסגעהיט פון טאן שלעכטס א צווייטן אידן, ואדרבה — מ'וועט זוכן צו טאן מיט אים טוב וחסד (און נאך-

א. אויפן פסוק „ואהבת לרעך כמוך“ ברענגט רש"י דעם מאמר פון רבי עקיבא (אין תורת הכהנים)⁴ „זה כלל גדול בתורה“.

מפרשים⁵ זיינען מבאר, אז ר' עקיבא וויל ארויסברענגען די גרויסקייט פון דער מצוה — אז דאס איז אן ענין כללי אין גאנץ תורה, ווי דער מאמר הידוע פון הלל⁶, „דעלך סני לחברך לא תעביד זו היא כל התורה כולה ואידך פירושא הוא“.

דארף מען פארשטיין: פירוש רש"י על התורה איז, כפשוטו, ניט א מוסר-ספר אויף צו מעורר זיין אידן צו קיום המצות, נאר — ווי רש"י אליין⁷ גיט ארויס דעם כלל — „ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא“,

[פון פירוש רש"י קען מען (ובמילא — דארף מען) ארויסנעמען „ענינים מופלאים“ אין אלע חלקי התורה (בזי אפילו רזין דאורייתא, יינה של תורה⁸), כולל בפרט ענינים הנוגעים אין הנהגה בפועל פון יעדערן און — יעדער טאג

— אבער לכל לראש איז יעדער ווארט אין פרש"י נויטיק — כדי צו פארשטיין פשוטו של מקרא];

(1) פרשנו יט, ית.

(2) עה"פ, ירושלמי נדרים פ"ט ה"ד. ב"ר פכ"ד, ז. ולהעיר ממאמר בן עזאי (תריכ ירושלמי שם. ב"ר שם בשנינו לשון), „זה ספר תולדות אדם זה כלל גדול מזה“ — ראה מפרשים במקומות הנ"ל. נתבאר (ע"ד החסידות) באוה"ת בראשית כרך ג' תקצא, א"ב.

(3) ראה ריב"א, רא"ם, ס' הזכרון, שפ"ח ועוד — לרש"י כאן.

(4) שבת לא, א. וראה חדא"ג מהרש"א שם.

(5) בראשית ג, ח. שם, כד. ובבב"מ.

(6) של"ה במס' שבועות שלו (קמא, א).

(7) היום יום ע' כד.

(8) וצ"ע בתי המשכיל לדוד כאן (ראה לקמן הערה 47).

(9) לקו"ת נצבים נג, סע"ג. (ואמר (אדה"ז) שהתירוצ פשוט והקושא טוב).

(10) וא"פ ש. הרבה מצות בתורה נאמרו ונכפלו כו' לחייב ולענוש על מנין לאוין שבהם (פרש"י תשא לד, כג. ועד"ז בפרש"י צו ו, ו. שמיני יא, ג. שם, מד. אמור כג, לא. ועוד) — הרי, כל היכא דאיכא למדרש דרשינן ולא מוקמינן בלאוי יתירי (פסחים כג, ריש ע"ב). ופשוט דכ"ה גס ע"ד הפשט. וראה פרש"י משפטים כג, יט (ותשא לד, כו) ועוד.